

6, — Ft

tiszatáj

1973. AUG. * 27. ÉVF.

8

Néprajzi szám

Noha gyermekkiadványról van szó, a gyűjtő mégis többre vállalkozik. A mese-
szövegeket igényes tudományos bevezető (5–14. l.) előzi meg *Változó idők változó
meséi* címmel, a kötet végén (167–170. l.) pedig az adatközlőknek, továbbá a mesék
nemzetközi típusbesorolásának és jellemzésének szentel figyelmet.

A szűkös terjedelem, a kiadó szerény, de alkalmasint nagyobb haszonnal ke-
csgethető célkitűzése (gyermeknek készült kötet) korlátozza ugyan elemző tevė-
kenységét, mégis sikerült összegeznie tapasztalatait. A népmese és a mesemondás
jelen helyzetét rajzolja meg, de a mostani, „egyszeri”, ugyanakkor mégis „ősi” ha-
gyományos meseépítő alkotóelemek (motívumok, epikai minták) arra ösztönzik,
hogy a szemléletmód változását követve fölvezolja a mesemondók és hallgatók
magatartásából leszűrhető történeti tanulságokat.

A publikált *varázsmesék* (nálunk inkább a *tündérmese* megjelölés honos) a
mágiában hívó és azt gyakorló társadalmi korszak archaikusnak mondható szem-
léletmódjában gyökereznek. Felfogásunk szerint ez az archaikus állapot nem indo-
kolja szükségszerűen a praelogikus gondolkodásmód feltételezését, de azt igen, hogy
a rejtett természeti és társadalmi erők megszemélyesítéséhez folyamodnak, azokat
mitológiai méretűvé fokozzák. Ezzel párhuzamosan növekszik a győzelmet lélek-
tanilag kiegyensúlyozó illúziók mérete, valamint az a felismerés, hogy a világ jó és
rossz elemekből, segítő és pusztító hatalmakkal tevődik össze. Mindenesetre a va-
rázslat hatalmas szerepet játszik e mesék cselekménybonyolításában, következé-
sképpen az emberi magatartásforma archaikus formáját felvilágosítja, és a kultúra rég
letűnt korszakát idézi fel. A mese alkotóelemeinek és magának a mese történetének
az útja azonban nem esik egybe.

A közreadott mesék tobzódnak a túlzásokban. A realitás és a vágyvilág közötti
ellentét érzékeltetése, a mesehős előtt álló akadályok (sajátosan nem mindig hár-
mas) fokozása azt mutatja, hogy bár a mesemondót bensőséges viszony fűzheti a
varázslathoz, mégis inkább maga a cselekménybonyolítás és a hagyomány kénysze-
ríti a különösnek és érdekesítőnek tetsző mitológiai és egyéb mesei motívumok
szüntelen felhasználására. A kötet meséiben is megfigyelhető a hallgatók elbűvölé-
sére való törekvés, az újabb és újabb epizódok halmozása, ami rányomja bélyegét
a szerkesztésre. A mesemondó mindent megragad — bő arzenált kínál a hagyomány
—, hogy „álommá” varázsolja a rideg valóságot. Ez a sajátos *mesélő-attitűd* a cigá-
nyoknál még pregnansabban jelentkezik: még messzebb kalandoznak a reális világ
mezsgyéjétől, mint a mértéktartóbb paraszti mesemondók.

Összetettséjük ellenére ezek az erdélyi mesék is besorolhatók az európai nép-
mesekincsbe, így okkal vethető föl a keletkezés korát és a mese konzervativizmusát
érintő néhány probléma. Jellemző meseszituáció a legkisebb testvér mostoha sorsa,
akit fivére szeretnének örökre elveszejteni (pl. *A kakas meséje* című történetben).
Ennek a sorsnak a bibliai József az egyik prototípusa. Az *Erdei Samu és Erdei Zsuzsa*
című mérai mese két szereplőjének története a pusztulásra szánt, a sors akarata
folytán mégis nagy dinasztiai megalapítóivá váló mítoszhoz (a perzsa Kyros, Ro-
mulus és Remus, Mózes stb.) biográfiáira emlékeztet. A mítoszban a jóslat betelje-
södésétől rettegő uralkodó távolíttatja el (vagy keresteti halálra, mint Heródes) a
veszedelmes jelöltet, a mesében a cselszövők okozzák a bajt, vagy — mint a mérai
mesében — a király hűtlen szőszegése. A mítoszi és mesei hősök sorsa egyaránt jóra
fordul, rangjukat megillető helyre kerülnek.

A király és a sokszor jóval rangon aluli mesehős állandóan visszatérő konflik-
tusa vérbeli mesei téma. Ezt példázza a kötet *Villási, a táltos fiú* és *A Nap húga
meg a pakulár* című meséje. A hatalom birtoklásának cseréjéről van itt szó. A ki-
rály makacsul hajszolja mind elképesztőbb kalandokba a mesehőst. Varázslat nélkül
vajmi kevésre jutna a pakulár és hasonló sorstársa, különösen akkor, ha 9, 12, 24
fejű sárkányok legyőzésén keresztül vezet az út a diadalhoz. A hatalomért (a király-
lány kezéért) folyó küzdelem (verseny) szintén csak a szervezett, de a merev osz-
tálykorlátokat még kevésbé szenvedő társadalomban képzelhető el. A szemlélet sík-
ján ítélve meg a dolgot — Jan de Vries és mások szerint — a hősmítosz és hős-

monda deszakralizálása idézte elő a mese javára történő fordulatot (hősmítosz, hős-
monda → népmese), és úgy látják, hogy az antik aegai-tengeri műveltségi övezet
tekinthető az európai népmesék bölcsőjének. Annyi bizonyos, hogy az antik minták
jelentős hatással voltak az európai mesék kialakulására.

Jóval több momentum utal a feudális társadalomszemléletre, meséink igazi vi-
rágzásának korszakára. Innen is tovább vezet az út, de az ún. varázsmese a ké-
sőbb differenciálódó prózai epikának is jellemző válfaja maradt. Osztjuk *Nagy Olga*
nézetét, hogy a népmese rendkívül nagy rugalmasságról tanúskodik, ezért képes az
új világ, az új életforma akárhány műveltségi elemét magába fogadni, beleértve a
lokális paraszti környezet hatását is. Mégis, a varázsmese (tündérmese) inkább lap-
pangó állapotba kerül, de önmagát nem tudja megtagadni. A királyból nem válik
történelmi formátumú uralkodó, a mesehős nem mond le a táltos paripáról, s a
természetfeletti hatalmasságok makacsul folytatják machinációikat. **Egyszóval azok**
a jellemzők maradnak érvényesek, amelyeket *Max Lüthi* összegezett. A szereplők,
a kellékek olyan sablonok szerint mintázódnak, amelyek mindig és mindenhol alkal-
masak arra, hogy mozgásukkal a sallangmentes karriertörténet, a népmese hőse
akadálytalanul eljusson a csúcra, ráadásul úgy, hogy nemegyszer a végveszély sza-
kadékaiból vágja ki magát.

Paradoxnak hangzik, de a szerzővel csak látszólag ellentétben azt is mondhat-
nánk, hogy a változó világ változatlan meséit is olvashattuk ebben az erdélyi mese-
kötetben. Rejtélyes a mese, mint az álom. (*Erich Fromm* kísérletet is tett a mesék,
mítoszok és álmok szimbolikus jelentésű nyelvének együttes elemzésére.) Kinőttük a
mesét, mégis új meg új megfigyelési kísérletekre csábít. Magunk mögött hagytuk, de
felnőtt komolysággal mélyebb értelmét fürkesszük, mert egyszerűségében is nagy
titkok hordozója. Ilyen titok az is, hogy mindnyájunknak lelki üdítést kínál, a gyer-
mekeknek pedig izgalmat és örömet jelent.

Az erdélyi magyar népmesék ilyen gyarapodásának szívből örülünk, s várjuk
Nagy Olga egész gyűjteményének mielőbbi megjelentetését. Egyetértünk kutatói tö-
rekvésével, s ha recenszensként kissé „elkalandoztunk”, annak egyetlen és legfőbb
oka a mese volt. (*Dacia Könyvkiadó Kolozsvár, 1973.*)

FERENCZI IMRE

Kallós Zoltán: Új guzsalyam mellett

Kallós Zoltán neve ma már fogalom a népdalt szerető olvasók előtt: első gyű-
jteményét, a *Balladák Könyvét* egy-két nap alatt elkapták a közönség. S mialatt
számosan hiába járnak utána, akiknek már nem jutott ebből a szép könyvből,
azalatt máris újabb gyűjteménnyel áll az olvasók elé: egyetlen moldvai asszony
balladáit és dalait adja közre gazdag gyűjteményéből. Szakemberek nyelvén úgy
mondanánk: egyetlen adatközlő személyi monográfiáját kapjuk kézbe; csak hogy eze-
ket az elszíntelenített kifejezéseket nem szívesen alkalmazzuk egy olyan könyvre,
amelyben a szerző olyan szépen, természetesen, magyarul és szeretettel ír tár-
gyáról, hogy még a szokványos „Bevezetés” helyett is azt találjuk az első lapon:
„Amit legkedvesebb adatközlőmről és a kötet anyagáról előljáróban el kell mon-
danom.” Végig ez a közvetlen hang vezet be a kötet nemes anyagába, s azon ke-
resztül egy moldvai, iskolázatlan, de a hagyományos művészet által kiművelt ízlésű
asszony életébe, amelyben fő helyen állott az ének, a népköltészet és népzene
szeretete.

Ez az asszony, aki írást egész életében nem ismert, s csak emlékeztében volt
felhalmozva a néphagyomány annyi értéke, 163 dalt énekelt Kallósnak, összesen

1010 versszakot; köztük 26 balladát, számos keservest, szerelmi és tréfás dalt, párosított. A kötet mindebből nem is egy változatot ad: ahogy az énekes különböző alkalommal más-más megformálásban, vagy másként emlékező adta elő, a könyv is aszerint két-három eltérő szöveget ad egymás után. Ezek a szövegek valóban ritka szép példányai a régi magyar népköltészetnek, s a hozzájuk mellékelt 64 kottapélda is a legrégebbi népzenei hagyomány egy-egy mintadarabja; az énekes azt a moldvai nemzedéket képviseli, amelyhez még nem jutott el a magyarországi új stílus, s amit énekel, az vagy a régi népzene legértékesebb anyaga, vagy olyan régies dalok, amelyek a zenei művelődéstörténet kutatói számára a legizgalmasabbak. (Itt azonban figyelmeztetnünk kell egy sajtóhibára: a bevezető tanulmány 12. lapján közölt két dallamból elmaradt egy b előjegyzés [es]; a dallam mollban olvasandó.) Igen szerencsés újítás, hogy kis hanglemezt is mellékelt a kiadó a könyvhöz, amelyen 5 ballada és 7 lírai dal hallható — a gyűjtő legszebb felvételeiből. Ezt a kezdeményt figyelembe ajánljuk minden hasonló tartalmú könyv kiadásának. Így a kotta nem marad holt anyag: megelevenedik a stílus minden finomságával együtt. Nagy jelentősége van ennek, amikor olyan széles körökben támadt fel az igény az eredeti előadás iránt, legyen az akár középkori zene, akár népballada; s amikor a régi énekstílus díszítményeinek gazdagságát és finomságát már alig tudjuk máshonnan bemutatni, mint Moldvából.

Kallóst általában úgy ismerik, mint a ballada erdélyi és moldvai kutatóját, minthogy első könyvét ennek a műfajnak szentelte. De ma már egyre többen tudják, mennyi minden mást köszönhet neki a néprajz: népzene, lírai népdalt, hangszeres tánczenét, táncaink életének ismeretét, szokást, táncszót, ráolvasást. Maga a kötet hőse, Miklós Gyurkáné is tudott még sok mindent a kötetben közölt darabokon kívül: egyházi éneket, ráolvasást, bájoló imádságot, amit ezúttal nem vett bele Kallós könyve anyagába. Szinte azt mondhatjuk: Erdély és Moldva néphagyományát — vagyis nagyrészen a régi magyar néphagyományt — nem ismerhetjük igazán Kallós gyűjtése nélkül.

Pedig évekkel ezelőtt már azt hittük: semmi meglepetés nem érheti a népdalgyűjtőt: mindent ismerünk már, s csak újabb változatok, újabb terület adatai tehetik teljesebbé az ismert képet. Csakhogy Kallós olyan vidékeket vezetett bele a magyar népdalkutatásba, amit azelőtt vagy csak részben ismertünk, vagy egyáltalán nem. Moldvát Dumokos Pál Péter fedezte fel a magyar népzene kutatás számára, de a moldvai ballada, népzene és egyéb hagyomány teljes gazdagságát csak Kallós munkássága tárta fel igazán. Még fontosabb volt a Mezőség fölfedezése: egész Erdély leggazdagabb tánczenei és táncagyománya virágozik ezen a területen, amiről csak Lajtha egyetlen széki gyűjtése hozott hírt valamikor, s még régebben Bartóknak hangszeres gyűjtése a vegyes lakosságú terület román részén. Kallós nyomán most a régi magyar táncélet és tánczene, valamint egy sajátos énekstílus és gazdag régi népzene tárult föl ezen a területen, s kiderült, hogy a székelységen kívül, ahol egykor a Kisfaludy Társaság, majd Bartók—Kodály szinte kizárólag gyűjtött, nem a legrégebbi hagyományú része Erdélynek. Erdély közepe, majd Erdély és Moldva határán a gyimesi csángók zenéje különlegesebb színű, ősibb hagyományokat őriz.

Kallós fölfedezései azért voltak olyan mélyrehatóak, olyan teljesek, mert nem alkalmi gyűjtőként járta be Erdély és Moldva vidékeit, hanem a beleszületett, a benne élő módján, az egész életet ismerve, belülről megmutatva. A Mezőség: szülőházája, amit gyermeksege óta maga körül látott, amibe belenőtt. Moldvát lézpedi tanítóskodása alatt ismerte és szerette meg, s a moldvaiak is őt; kis idő múlva Gyimesbe került, ahol egy fakitermelő vállalat alkalmazottja lett; s az élet nála annyit jelent, mint gyűjteni, vagy talán inkább: az őt körülvevő társadalmat megismerni, megszeretni, s művészetét megörökíteni. Amióta pedig nincs lekötve állással sehová, azóta egész Erdély és Moldva az ő „területe”: Szolnok-Doboka legfelreesebb, mezőségi falvaiba éppúgy eljut, mint a Maros mentére, vagy Brassó megye szőrványába; a hagyomány felkutatása és közkinccsá tétele számára a létezés formája.

Ez a szenvedélyes hagyománymentő egyáltalán nem adott arra, milyen módon kerül bele a nemzeti tudatba mindaz, amit ő talált: barátoknak, érdeklődő alkalmi gyűjtőknek, szakembereknek egyaránt készségesen adta a felvilágosítást, támogatást, sőt két kézzel saját gyűjteményét is. Sokan ezt már olyan természetesnek is vették, mintha ez a nagyszerű gyűjtő maga a nép volna, akitől mindenki annyit méríthet, amennyit akar. Azért kettős az örömünk, látva, hogy a Kriterion kiadó már másodszor ad lehetőséget arra, hogy Kallós saját neve alatt kerüljön a közönség elé, maga nevére adja ki, amit ő fedezett fel, s amit mások nélküle sosem „gyűjthettek” volna. De ezen túl köszönet illeti a kiadót a szép kiállításért, a lemezért, a kottákért, s csak azt kívánjuk, minél többet merjen ezentúl adni mindkettőből, hiszen a könyvsiker világosan beszél a közönség igényéről és támogatásáról.

Kallós Zoltánnak pedig köszöni a magyar olvasó és a népzene és népköltészet minden kutatója ezt az újabb szép teljesítményt, akik azt is remélik, hogy mindaddig találkozhatnak majd Kallós nevével újabb és újabb kiadványok címlapján, amíg csak minden értéket közre nem bocsátott élete gazdag gyűjtőterméséből. (Kriterion, 1973.)

VARGYAS LAJOS

„Andrásfalva mesze van...”

Iskolai énekórákon tanulják a gyerekek azt a különleges szépségű népdalt, amelynek egyik sorát idéztük. Kodály Zoltán gyűjtötte meg az első világháború előtt, túl a Keleti-Kárpátokon, Bukovinában, Andrásfalván. Andrásfalva valóban nagyon messze van, de már nem csak a távolság igen nagy, hanem egyre nő az idő is, egyre kevesebben emlékeznek arra az Andrásfalvára, amelyet az 1764. évi mádfalvi veszedelem után elbujdosott székelyek négy más faluval együtt alapítottak. Az andrásfalviak ma hazánkban élnek, zömük Tolna és Baranya megye településein. A régi falu és nép jó emlékezetére írta meg könyvét Sebestyén Ádám: *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Mádfalvától napjainkig*.

Ezer esztendővel ezelőtt talán mitológia született volna a bukovinai székelyek történetéből, mivel azonban viszontagságaikhoz a csodákat és a megmagyarázhatatlan dolgokat nem kedvelő újkor szolgáltatta a hátteret, a magyar néptörténet kevesek által ismert, ám annál jellemzőbb fejezetét mondhatják a magukénak. Szomorúan példázzák, hogy mily olcsó volt a parasztok vére mindenkor parancsolóik számára, és a vigasz, hogy hallatlan szívósságuk mégis megtartotta őket, sorsuk ismeretében nagyon keserű. Egy néptörredék, mely nem egészen kétszáz év alatt négyszer változtatott lakhelyet: előbb Erdélyből futott Moldvába, onnan verődött össze Bukovinába, ügyefogyott kísérletekkel többször próbálták hazaköltöztetni, majd végleges hazatelepítéséhez ágyúszó szolgáltatta az indulót, s új, bácskai telepén meg sem melegedett, már menekülnie kellett, hogy másfél éves bolyongás után otthonra találjon Tolnában és Baranyában.

A nehéz sors, a hosszú ideig tartó nyelvszigetelés kemény közösséggé formálta az öt bukovinai falu magyarságát. Történeti tudatuk — népi kohéziójuk egyik fontos összetevője — oly erőssé forrott, hogy körükben nem az epikus paraszti tehetségek kiváltsága volt a múlt valós és mondai ismerete, hanem a legutóbbi időnkig minden gyermek a szüleitől hallotta, hogy is volt Bukovinától a Völgyességig. A bukovinai székelyekből, az utolsó huszonöt esztendőt leszámítva, papi és tanítói pályánál magasabbra senki sem emelkedett. A helyi öntudat azonban minden időben kinevelt egy-egy írástudót, aki napi munkája után lámpafényhez hajolva a